

OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİ BİR YAPILANMA: TANZİMAT FERMANI

A NEW RESTRUCTURING IN THE OTTOMAN STATE:
TANZİMAT EDICT

Mehmet Zakir SARIKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, mzsarikaya@beu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Ağustos 2023
Kabul edildiği tarih: 30 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 29 Ekim 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 August 2023
Date accepted: 30 September 2023
Date published: 29 October 2023

Anahtar Sözcükler

Tanzimat Fermanı; Gülhane Hatt-ı Hümayunu; Osmanlı Modernleşmesi; Batılılaşma; Mustafa Reşit Paşa

Keywords

Tanzimat Edict; Gülhane Hatt-ı Hümayunu; Ottoman Modernization; Westernization; Mustafa Reşit Paşa

DOI

10.33171/dtcfjournal_29.10.2023.4

Öz

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca içinde bulunduğu ağır şartları düzeltmek ve Avrupalı devletlerle daha sıcak ilişkiler kurmak için büyük bir çaba içerisine girmiştir. Bu çabanın en dikkat çekici girişimi Tanzimat hareketidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin batılılaşma ve modernleşme çabasını anlamak için Tanzimat'ı anlamak gerekir. Tanzimat Fermanı'yla birlikte yapılan düzenlemeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti yapılanmasında bir yeniden inşa ve ihya çalışması olduğu söylenebilir. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin en az iki asırlık biriken sorunlarının çözümüne yöneliktir. Başta idari yapılanma olmak üzere hukuki, askerî, mali ve eğitim alanında önemli değişim ve dönüşümlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Tanzimat hareketinin en önemli amacı değişimin kanunlarla gerçekleştirilmesidir. Son karar mercii padişah olsa da padişahın ve devlet yöneticilerinin kanunlara bağlı olduğunun vurgulanması hukukun/kanunun üstünlüğü prensibinin kabulü açısından önemli bir gelişmedir. Yapılan değişikliklerde Tanzimat Fermanı temel bir ilke olarak kabul edilmiş, Ferman, daha sonra yapılan düzenlemelere de kaynaklık etmiştir.

Tanzimat hareketi, belki devleti çöküşten kurtaramamış; ancak bu girişim, Osmanlı Devleti'nde bazı müesseselerin ihya edilmesine bazılarınsa ilk defa kurulmasına vesile olmuştur. Bu nedenle Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde yeni bir yapılanmayı, modernleşme ve ilerleme noktasında ortaya konulmuş güçlü bir iradeyi temsil etmektedir. Yapılan düzenlemelerle istenilen sonuca ulaşılamamış olsa da Tanzimat dönemi ve Tanzimat sonrası gelişmeler Cumhuriyetin ilanında ve bugünkü Türkiye'nin oluşumunda da önemli bir etkiye sahiptir.

Abstract

Throughout the 19th century, the Ottoman Empire made a great effort to improve the harsh conditions it was in and to establish warmer relations with European states. The most remarkable initiative of this effort was the Tanzimat Movement. Therefore, in order to understand the westernization and modernization efforts of the Ottoman Empire, it is necessary to understand the Tanzimat. When the arrangements made with the Tanzimat Edict are evaluated as a whole, it can be said that there was an effort of reconstruction and revival in the Ottoman state structure. The regulations made during the Tanzimat period were aimed at solving the problems of the Ottoman Empire that had accumulated for at least two centuries. Significant changes and transformations were realized in the legal, military, financial and educational fields, particularly in the administrative structure. The most important aim of the Tanzimat movement was to bring about change through laws. Although the sultan is the final decision-maker, emphasizing that the sultan and state administrators are bound by the law is an important development in terms of the acceptance of the principle of the rule of law. The Tanzimat Edict was accepted as a fundamental principle in the amendments made, and the Edict was the source of the regulations made afterwards.

The Tanzimat movement may not have saved the state from collapse, but this initiative was instrumental in the revival of some institutions in the Ottoman Empire and the establishment of others for the first time. For this reason, Tanzimat represents a new structuring in the Ottoman State and a strong will for modernization and progress. Although the desired results were not achieved with the regulations, the Tanzimat period and post-Tanzimat developments had a significant impact on the proclamation of the Republic and the formation of today's Turkey.

Giriş

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve modernleşmesinde bir dönüm noktası olduğu, yapılan düzenlemelerin Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine etki ettiği, hemen hemen herkesin üzerinde ittifak ettiği bir durumdur. Bu nedenle Ferman, Türk siyasi tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir. Tanzimat hareketi, bir yenileşme ve modernleşme girişimi olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunların çözümü için bir çıkış yolu olarak da görülmüştür.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sorunlar ve yaşadığı sıkıntıların halli için yapılmış ilk girişim değildir (Ortaylı, 2000, s. 13). Ondan önce de, 18. asır boyunca, özellikle askerî ve eğitim alanında mevcut kurumların batıya uyarlanması çabası dikkatten kaçmamaktadır. Ancak bu dönemde yapılan düzenlemelerin pek çoğunun sonuçsuz kaldığı görülmektedir. Fakat Tanzimat Fermanı, öncekilerden farklı olarak, ölü bir vesika olarak kalmamış, Osmanlı Devleti'nde başta siyasi, mali ve içtimai olmak üzere birçok alanda önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (İnalçık, 1964, s. 624-625).

Tanzimat, kavram olarak tanzimler yani düzenlemeler anlamına gelmektedir. Kavramı, “*yapılanma*” ya da “*reorganizasyon*” olarak tarif etmek de mümkündür (Eryılmaz, 2017, s. 97-98). Halil İnalçık (2018, s. 28), Tanzimat'ı “devleti yeniden tensik etme” şeklinde tanımlamaktadır. Bu kavramın ruhu, teşkil ve te'sis anlamına gelmektedir ki; bu da mevcut durumun ihtiyaçlarına ve o günkü zihni tasavvura göre devleti yeniden tanzim etmek olarak da düşünülebilir (Gökbilgin, 1967, s. 93). Tanzimat, bütün tartışmalardan âri bir şekilde değerlendirildiğinde “*Batılı olmak*” ya da “*Batı gibi olmak*” çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Kılıçbay, 1985, C. 1, s. 147). Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı Devletinde Tanzimat, “nizam” anlamında, daha çok ordu örgütü ve askerlik alanında yapılan düzenlemeler için kullanılmıştır (Berkes, 2017, s. 213).

Tanzimat Fermanı bir devrin tarihini başlatsa da tam olarak nerede bittiğiyle ilgili ortak bir kanaatin oluşmadığı görülmektedir (Ulu, 2022, s. 236). Ancak genel olarak 1839-1876 yıllarını kapsayan dönem “*Tanzimat Dönemi*” olarak adlandırılmaktadır (Çadırcı, 1988, s. 601). Ancak, ortaya koyduğu sonuçlar itibariyle etkisinin Cumhuriyet dönemine kadar sürdüğünü söylemek mümkündür. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte kavram, siyasi, askerî, sosyal, eğitim, mali vs. alanlarda yapılan değişiklikleri kapsayarak bir dönemin/devrin adı haline gelmiştir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s.1936).

Tanzimat Dönemi reformları, kendinden önceki reformlardan farklı olarak muhteva, hız ve kapsam itibariyle büyük bir değişiklik arz etmektedir (Ongunsu, 1940, C. 1, s. 9; Eryılmaz, 2017, s. 12). Yapılan düzenlemeler kendi dönemleriyle sınırlı kalmayıp, kendinden sonraki dönemlere de etki etmiştir. Nitekim Tanzimat hareketi, hem meşrutiyetlerin ilanlarında hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin idari, adli ve kamu kuruluşlarının önemli bir kısmının Tanzimat dönemine dayandığı görülmektedir. Örneğin İl Özel İdareleri, yerel yönetimlerin güçlü kuruluşlarından biri olan Belediyeler, Danıştay ve Sayıştay gibi kuruluşların temellerinin o dönemde tesis edildiği bilinmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 12; Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1945). Hatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, bakanlıkların oluşturulmasında II. Mahmut dönemindeki nazırlıkların model alındığı, devlet memurluğu ve bürokratik sistemin yine Tanzimat döneminin bir ürünü olduğu açıktır (Sencer, 1984, s. 48). Bu yönüyle Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin bir "kuluçka" evresi mahiyetindedir.

Yapılan düzenlemeler bir batılılaşma hareketi ya da Batı'nın genel olarak "model" alınma teşebbüsü (Mardin, 2015, s. 11) olmakla birlikte Tanzimatçılar için bir beka meselesi olarak da görülmüştür (İnalçık, 2018, s. 27). Osmanlı Devleti, modernleşme ihtiyacını en fazla Tanzimat döneminde hissetmiştir (Ortaylı, 1985, C. 1, s. 232). Bu dönemde yapılan düzenlemelerle bir yandan Osmanlı Devleti bürokratik yollarla ayakta tutulmaya çalışılırken diğer yandan devlet modernleştirilmeye çalışılmıştır (Karlancı, 2018, s. 267).

Tanzimat, yeni düzenlemeleri ifade etse de aynı zamanda bir modernleşme hareketi anlamına da gelmektedir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1937). Daha önceki düzenlemelerde, kurumların ıslahı ve batının özellikle askerî ve sanayi alandaki gelişmelerine uyum sağlama çabası görülmektedir. Ancak Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla adeta bir bütünleşme çabasında olduğu görülmektedir (Ulu, 2022, s. 237).

Tanzimat'la birlikte Türk siyasetinde ve düşünce hayatında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle basına yönelik baskıların kaldırılması, farklı fikirlerin daha gür bir sesle kendilerini ifade etmesine ve farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Farklı fikir akımlarının yanı sıra ulus/millet, vatan, meşrutiyet, cumhuriyet ve Doğu-Batı gibi kavramlar tartışma konusu haline gelmiş, bu durum da siyasi gelişmeleri etkilemiştir (Eryılmaz, 2017, s. 14). Bu gelişmelerin olumlu

tarafları bulunsa da söz konusu kavramların toplumda fikir çatışmalarını, zıtlasma ve kutuplaşmayı da beraberinde getirdiği söylenebilir.

Avrupa'daki modernleşme hareketleriyle Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketleri eş zamanlı değildir. Avrupalılar, 15-16. yüzyıllarda Rönesans ve reform hareketleriyle düşünce ve fikri alanda büyük bir değişim yaşamıştır (Ortaylı, 2016, s. 97). Avrupa'da yaşanan sanayi devrimiyle birlikte mali ve toplumsal alanda ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti, hâlâ kudretli bir devlet görünümünde olduğu için Avrupa'daki bu değişimlerden fazla etkilenmemiş ve bir reforma ihtiyaç duymamıştır (Turhan, 1987, s. 315). Ancak, devletin toprak kaybetmeye başlaması, mali ve askerî alanda birtakım arayışlara girmesine sebep olmuştur. Özellikle Babıâli'deki bazı bürokratların modernleşme konusundaki düşünceleri Osmanlı modernleşmesinin hızlanmasını sağlamıştır.

Modernleşme gibi kapsamlı bir kavramın sadece belli alanları kapsadığını söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Nitekim askerî ve mali alanda başlayan Osmanlı modernleşme hareketi, daha sonra siyasi, içtimai, eğitim, sanat ve edebiyat gibi birçok alana sirayet etmiştir. Tanzimat Fermanı, aynı zamanda, ilanından sonraki ıslahat faaliyetlerine, yapılan değişim ve dönüşümlere de kaynaklık etmiştir (Aktel, 1998, s. 178; Eryılmaz, 2017, s. 99).

Tanzimat'a ilişkin literatür genel olarak değerlendirildiğinde, Tanzimat'ın taraftarları ve aleyhtarları gibi iki grupla karşılaşılmaktadır. İlkinin iddiasına göre Tanzimat, hem siyasi, iktisadi, hukuki ve içtimai alanda kaydedilmiş bir ilerleme hem de yenileşme ve modernleşme yolunda atılmış önemli bir adımdır. İkinci grubun iddiasına göre Tanzimat ile birlikte Osmanlı Müslüman toplumu köklerinden koparılmış, maneviyattan uzaklaştırılmış, Avrupalıların sömürgesi haline getirilmiştir (Mumcu, 1994, s. 39). Her iki değerlendirmenin de objektif bir değerlendirmeden uzak olduğu açıktır. Zira yapılan düzenlemelerin o günkü şartlar dikkate alındığında devletin selameti için bir tercihten öte bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Yine yapılan düzenlemeler genel olarak değerlendirildiğinde, Avrupa'daki gelişme ve ilerlemelere karşılık, Osmanlı Devleti'nin statik durumundan kurtulup çağın şartları doğrultusunda yeni reformlar gerçekleştirmek zorunda kaldığı açıktır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında kendini üstün görmekten vazgeçtiğini ve Batı'yla birlikte hareket etmenin zorunluluğuna inanmaya başladığını göstermektedir (Kılıçbay, 1985, C 1, s. 148). Bu konuda Halil İnalcık'ın konuya ilişkin değerlendirmesi daha gerçekçi gibi görünmektedir: "*Tanzimat, temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle*

yükselen ve taaruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kat'i safhası olarak telakki etmek mümkündür" (İnalçık, 2018, s. 26). Osmanlı modernleşmesini detaylı bir şekilde ele alan Ubicini ise Tanzimat hareketini bir kanunlaştırma girişimi olarak telakki etmektedir. Ona göre: "Islahatın asıl gayesi, en eski zamanlardan beri bu milletin adet, örf ve ananelerinde mevcut olanları kanun şekline sokmak ve şimdiye kadar müphem bir formülün veya bir tesadüfün eseri olanları bir vakıa haline getirmektir" (Ubicini, 1998, s. 132).

Şüphesiz Tanzimat Fermanı, başka bir deyişle Gülhane Hattı Hümayunu, bir anayasal metindir. Bu anayasal metin, oluşum süreci itibariyle Avrupalı devletlerin anayasal metinlerinden ayrılmaktadır. Zira Avrupa'da ortaya çıkan anayasal metinlerde bir halk talebi ya da taarruzu söz konusu iken; Tanzimat Fermanı'nda bizzat devlet eliyle yapılan anayasal düzenlemeler söz konusudur (Kılıçbay, 1985, C 1, s. 150). Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve idari değişimler, yönetimden halka empoze edilen bir süreci ifade ederken; Avrupa'daki siyasi ve idari değişimlerin halkın büyük mücadeleleri sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 15). Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde verilen hakların askıya alınması ya da geri alınması kolayca yapılabilirken; Batı'da siyasi ve toplumsal alanda kazanılmış hakların devlet ya da siyasi otorite tarafından geri alınması daha zor olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın her şeyin yolunda gittiği İmparatorlukta sosyal, siyasal, askerî vb. alanlarda sorunlar yaşanmadığı halde sadece batılılaşma ve insan hak ve hürriyetlerinin niteliğini artırmak amacıyla düzenlendiği iddia edilemez (Ongunsu, 1940, C. 1, s. 6). Ancak, yapılan düzenlemelerde Avrupalı devletlerin etkili olduğu, gayrimüslim teb'aya birtakım haklar verilerek Avrupalıların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesini önleme düşüncesi oldukça belirgindir (Akça ve Hülür, 2007, s. 237). Fermanın ilanında, batılı devletlerin baskısı, İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmak gibi temel amaçların olduğu muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'nde yeniliklere karşı en büyük direncin Yeniçeri Ocağı tarafından gösterildiği bilinmektedir. 1826'da ulema sınıfının da Padişahı desteklemesiyle Yeniçeri Ocağı lağvedildi (Ortaylı, 2008, s. 101). Böylece yenilik ve modernleşme hareketlerinin önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmış oldu (Karal, 1964, s. 589; Akşin, 1994, s. 9-10). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Padişah tarafından "feth-i mübin", bazı tarihçiler tarafından da "İstanbul'un yeniden fethi" şeklinde değerlendirilmiştir (Eryılmaz, 2017, s. 61). Sultan II. Mahmut'un Yeniçerilere galebe çalması, baş edilemez olarak görülen bu askerî kuvveti lağvetmesi onun şöhretinin artmasına da sebep olmuştur (Engelhardt, 2017, s. 48).

III. Selim ve II. Mahmut sadece askerî modernizasyonla imparatorluğu çöküşten kurtaramayacaklarını anlamış olmalıdırlar (Zürcher, 1993, s. 39). Bu nedenle, askeriyenin yanı sıra siyasi, iktisadi, hukuki alanlar başta olmak üzere cemiyet hayatına matuf bazı düzenlemelerin de yapılması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır (Ongunsu, 1940, C. 1, s. 10; Karal, 1964, s. 589). Ortaya çıkan bu kanaat, III. Selim'in ıslahatların mahiyetine ilişkin devlet bürokratlarına hazırlattığı raporlardan bağımsız düşünülemez (Zürcher, 1993, s. 40; Lewis, 2000, s. 59). Farklı alanlarda etki göstermesi bakımından Tanzimat, çok yönlü olarak ele alınması gereken bir harekettir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Tanzimat Fermanı'nın ilanında koçbaşı konumunda olan Mustafa Reşit Paşa'nın faaliyetlerinden ve Avrupalı devletlerin etkisinden söz edilecektir. Yapılan düzenlemeler Siyasi, hukuki, mali, askerî ve eğitim gibi birçok alana etki ettiğinden bu başlıklar ayrı ayrı ele alınacaktır. Daha sonra Tanzimat'ın neden tam anlamıyla başarıya ulaşamadığı ve Tanzimat uygulamaları nedeniyle ortaya çıkan tepkiler değerlendirilecektir.

TANZİMAT FERMANI'NIN MİMARİ MUSTAFA REŞİT PAŞA

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin Batıyla bütünleşmesinin bir zaruret olduğuna inanan aydın-bürokrat sınıfın temsilcilerinden olup, dönemin ünlü ve etkili bürokratlarından biridir. Bu nedenle Paşa'nın hayatı ve siyasal yaşamı pek çok araştırmannın konusu olmuştur. Mustafa Reşit Paşa, miladi takvime göre 13 Mart 1800 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Kaynar, 2010, s. 41). Çocuk yaşta babasını kaybeden Reşit Paşa, bir Osmanlı paşası olan eniştesi Ispartalı Seyyid Ali Paşa'nın yanına geçmiştir. Daha sonra Mustafa Reşit, Seyyid Ali Paşa'nın mühürdarlığını yapmak suretiyle ilk görevini icra etmiştir. 1821 tarihinde Mora seraskerliğine atanan Seyyid Ali Paşa, Reşit Paşa'yı da beraberinde Mora'ya götürmüştür (Çağatay, 1994, s. 55). Mora'daki isyan ve Mora isyanının bastırılması süreci Reşit Paşa tarafından bizzat müşahede edilmiştir. Bu durum onun Devletin içinde bulunduğu sıkıntıları gözlemlemesi ve reformcu kişiliğinin gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın gençlik yıllarından itibaren tarih kitapları ve dönemin siyasi olaylarıyla ilgilendiği rivayet edilmektedir (Kaynar, 2010, s. 44). Paşa, siyasete ve bürokrasiye olan ilgisi ve yaptığı işlerdeki düzen ve titizliğiyle dikkat çekmiştir. Kısa zamanda Amediliğe, sonra da 1834'te Paris Elçiliği'ne atanmıştır (Ata, 2014, s. 160). Diplomat olarak başarısı, izlenim ve raporları II. Mahmut'un onu ikinci kez Paris'e büyükelçi sıfatıyla görevlendirmesine sebep olmuştur (Gündüz, 2010, s. 69). Mustafa Reşit Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderildiği tarihlerde Osmanlı Devleti ile

Fransa arasında Mısır ve Cezayir önemli bir sorun teşkil etmekteydi (Ata, 2014, s. 163). Fransızca bilmemesine rağmen, Paşa'nın bu önemli vazifeye atanması, Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkileri sürdürmesi, Sultan II. Mahmut'un ona olan güveninin bir göstergesi olarak düşünülebilir (Koçak ve Sancaktutan, 2021, s. 1938). Bu güven sebebiyle olmalıdır ki, Sultan II. Mahmut, 1836 yılında Mustafa Reşit Paşa'yı bu kez Londra Elçiliği'ne tayin etmiştir (Kaynar, 2010, s. 82). Paşa'nın Avrupa'daki mesaileri onun medeniyet, hürriyet ve diplomasi gibi kavramları yakından tanınmasına sebep olmuştur (Dönmez, 2011, s. 3). Reşit Paşa, sadece siyasi ve diplomatik ilişkileri takip etmekle kalmamıştır. Londra'da bulunduğu sürede İngiltere'nin büyük sanayi merkezlerini gezerek Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken sanayi hamleleri için gözlemler yapmıştır (Gündüz, 2010, s. 69). Reşit Paşa'nın bu diplomatik görevleri, onun Avrupa'yı yakından gözlemlemesine ve Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken bir takım ıslahatlar konusunda fikir sahibi olmasına vesile olduğu düşünülebilir. Nitekim Mustafa Reşit Paşa'nın hariciye nazırlığından sonra Islahat teşebbüslerine giriştiği ve Tanzimat Fermanı'nın bazı esaslarını bu dönemde hazırladığına dair bilgiler mevcuttur (Kaynar, 2010, s. 99). Paşa'nın Hariciye Nazırlığı görevinde iken yapmak istediği ıslahatlara ilişkin fikirlerini Mustafa Kani Bey vasıtasıyla padişaha gizlice ilettiği bazı vesikalardan anlaşılmaktadır (Kaynar, 2010, s. 100). Mustafa Reşit Paşa'nın düşüncelerinin Padişah nezdinde itibar görmesi onun Avrupalı devletlerin desteğini sağlayarak Mısır'da isyan hareketini başlatan Mehmet Ali Paşa'nın durdurulmasına bağlanabilir (Findley, 1985, C. 1, s. 260). Zira Reşit Paşa, bu isyanın durdurulmasını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni büyük bir felaketten kurtarmıştır. Mısır meselesi konusunda Reşit Paşa'nın en büyük başarısı; sorunu, bir Avrupa sorunu haline getirerek başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ni desteklemesini sağlamış olmasıdır (Gündüz, 2010, s. 71).

Tanzimat fikrinin hayata geçirilebilmesi için Mustafa Reşit Paşa farklı alanlarda birçok çalışma başlatmıştır. İktisadi ve idari düzenlemeler için Gelibolu ve Bursa Sancaklarında arazi ve nüfus yayımlarını yaptırarak ekonomik gelişmenin tesis edilebilmesi için tarım, sanayi ve ticaret uzmanlarından müteşekkil bir komisyon oluşturmuştur (Yıldırım, 2018, s. 539). Osmanlı teb'ası arasında müsavatin sağlanması için Padişah'ı teşvik ettiği, iç ve dış ilişkilerin daha etkin sürdürülebilmesi için Reşit Paşa'nın teklifiyle Maruzat-1 Dahiliye ve Maruzat-1 Hariciye'nin kurulduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2018, s. 539). Sultan II. Mahmut'un değişim ve modernleşme konusundaki olumlu duruşu Mustafa Reşit Paşa'yı cesaretlendirmiştir.

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısı ile istikbal vadetmediğini, halkın kendi kendini medenileştiremeyeceğini; bunun ancak Padişah'ın iradesiyle mümkün olabileceğini düşündüğünden, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne ıslahat konusundaki baskılarını adeta desteklemiştir (Kodaman, 1985, s. 74; Dönmez, 2016, s. 25). Reşit Paşa, Avrupalı devletlerin desteği ve baskısı olmadan bazı düzenlemelerin gerçekleştirilemeyeceği kanaatindeydi (Yıldırım, 2018, s. 540). Paşa'nın Avrupa'ya yakın durması ve modernleşme konusundaki ısrarcı tutumu dindar olmayan bir kişilik olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir (Karlancı, 2017, s. 270). Reşit Paşa, II. Mahmut'un ölümünden sonra Londra'dan İstanbul'a döndüğünde reform karşıtları Reşit Paşa'nın idam edilmesi konusunda Sultan Abdülmecit'e baskı kurmuşlardır (Dönmez, 2016, s. 17). Bu baskıları dikkate almayan Abdülmecit, devlete yeni bir nizam vermek üzere Reşit Paşa'ya izin vermiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra ticaret kanunu görüşmelerinde, ulemanın kanun teklifine tepkisi üzerine Reşit Paşa: *"Şeriatın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur"* çıkışıyla ulemadan büyük bir tepki almış ve bu sözü ulema tarafından Kur'an'a karşı bir saygısızlık olarak kabul edilmiştir (Finkel, 2007, s. 402). Mehmet Ali Paşa'nın, Mısır İmtiyaz Fermanı metnini istediği gibi hazırlamayı reddeden Reşit Paşa'nın görevden azli için bütün gücünü kullanmasına rağmen Reşit Paşa, Padişah tarafından korunmuştur (Finkel, 2007, s. 401). Abdülmecit'in Reşit Paşa'ya desteği ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Mısır meselesi konusunda desteklemesi, Reşit Paşa'nın batılılaşmaya dönük reformları gerçekleştirmesinde ve muhafazakâr kitlenin sessiz kalmasında etkili olmuştur.

Tanzimat'ın hayata geçirilmesi elbette sadece Avrupalı devletlerin baskı ve teşvikleriyle gerçekleştirilemezdi. Her şeyden evvel halkın yapılacak düzenlemeler için hazırlanması gerekiyordu. Reşit Paşa bu amaçla yargısız infazı, haksız yere mala el koymayı, herkesin can ve mal güvenliğini sağlamayı garanti altına alacak bir düzenlemeyi hayata geçirerek halkı devlete ısındırmayı amaçlamıştır. Bu yönüyle Reşit Paşa'nın toplumsal birliğe matuf birtakım girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'dan evvel de birçok kez yenilik girişimlerinde bulunulmuş, ancak istenen sonuçlar alınamamıştır. Bu yenilik girişimleri genellikle bir alanda yoğunlaşmış, sorunlar bütüncül bir şekilde ele alınmamıştır. Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nı hazırlarken devletin başa çıkamadığı birçok sorunu gündeme getirerek yenileşmenin farklı alanlarda ve birlikte gerçekleştirilmesini amaçladığı söylenebilir. Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'yla, iç ve dış tehditlere karşı Avrupa'yı

Osmanlı Devleti'nin yanına çekerek Avrupalı devletlerle bir ittifak zemini oluşturmayı amaçladığı görülmektedir (Yıldırım, 2018, s. 535). Bu başarıldığı takdirde, Avrupalı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki zıt menfaatleri arasında bir denge kurulacak ve bu devletlerin baskısı azalacaktı (Kodaman, 1985, s. 73). Bütün bu eylem ve tasavvurlar, Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında ve ilan edilmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Şüphesiz, Tanzimat'ın ilanında birçok devlet adamı ve aydın bürokratların etkisi ve katkısı söz konusudur. Ancak, Ferman'ın hazırlanmasında ve ilan edilmesinde en büyük payın Mustafa Reşit Paşa'ya ait olduğu söylenebilir (Özdemir, Çiydem ve Aktaş, 2014, s. 333). Bu nedenle Mustafa Reşit Paşa'nın ismi Tanzimat Fermanı'yla adeta özdeşleşmiştir.

Tanzimat Fermanı bir bütün olarak değerlendirildiğinde halkın/reayanın merkeze alındığı ve yenileşmenin veya yapılacak ıslahatların doğrudan reayanın devletle olan bağlarının kuvvetlendirilmesine yönelik olduğu söylenebilir. Ferman'da halkın "*can, mal ve namus*" güvenliğine vurgu yapılması ve "*vergide adalet*" sözü bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Bu yönüyle Tanzimat, sivil reformların yapıldığı bir dönemi ifade etmektedir (Ortaylı, 2008, s. 227). Tanzimat'ı diğer reformlardan ayıran önemli bir özelliği de reformların doğrudan padişah tarafından değil, çok etkili devlet idarecilerinin kontrolünde hazırlanmış ve gerçekleştirilmiş olmasıdır (Tanör, 1985, C. 1, s. 13). Böylece yapılan yenilikler, diğerlerinden farklı olarak, padişahın saltanatıyla sınırlı kalmamış, kendinden sonraki dönemlerde de uygulanmaya devam edilmiştir.

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki bütün kurum ve kuruluşlarda reform yapmak ve yeni bir ruh oluşturmak gayretinde görünmektedir. Örneğin, mali işleri padişahın salâhiyetinden çıkarmak, askerî düzeni bir şûra marifetiyle yönetmek, Maarif Meclisi'ni tesis etmek suretiyle eğitim hizmetlerini mutaassıp ulemanın kontrolünden çıkarmayı temel hedefler arasında değerlendirmektedir (Gökbilgin, 1967, s. 99). Bu hedeflerine ulaşmak ve Tanzimat'ın esaslarını belirlemek amacıyla Dâr-ı Şûra-yı Babıâli'de Sultan II. Mahmut'tan onay almıştır (Dönmez, 2011, s. 3). Başka bir ifadeyle Mustafa Reşit Paşa, çağın şartlarına uyum sağlamak amacıyla yapmayı planladığı düzenlemeler konusunda Padişah II. Mahmut'u ikna etmiştir (Özdemir, Çiydem ve Aktaş, 2014, s. 332).

Mustafa Reşit Paşa, 1839'da Hariciye Nazırlığı'na atandıktan hemen sonra İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerini sarayda toplayarak onları Padişahla buluşturmuştur. II. Mahmut'un o meşhur sözünü "*Ben teb'amın Müslümanını camide, Hıristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir*

fark yoktur” toplanan elçilerin huzurunda söylemiştir (Karal, 1964, s. 595; Kaynar, 2010, s. 100). Bu söz her ne kadar bizzat Padişahın kendisi tarafından söylenmiş ise de hukuki bir temelden yoksun idi. Bu ve benzeri yaklaşımların yasal bir metin ile devlet tarafından taahhüt altına alınması gerekiyordu. Böylece sistem, ‘*keyfilikten*’ ‘*hukukiliğe*’, ‘*kanunsuzluktan*’ ‘*meşruiyete*’, ‘*güvensizlikten*’ ‘*emniyete*’ doğru bir hâle evrilecekti (Gökbilgin, 1967, s. 105; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016, s. 24).

Mustafa Reşit Paşa, azınlıkları memnun eden ve Avrupalı devletler tarafından büyük bir hoşnutlukla karşılanan Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinde bir aktör rolündeyken; iktidarı döneminin dışında ilan edilen 1856 Islahat Fermanı için “*Hainler tarafından Avrupa’ya verilen bir vasıta-i tahrib-i memleket...*” değerlendirmesinde bulunmuştur (Küçük, 1994, s. 19). Aslında Reşit Paşa’nın ihanetle suçladığı kişiler kendi döneminde yetişen ve Batıcılık fikrinin de mimarları olan Ali Paşa ve Fuat paşalardır (Ortaylı, 2016, s. 93). Oysaki hem Tanzimat Fermanı’nın hem de Islahat Fermanı’nın ortak amaçlarından biri de Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahalesinin önüne geçmekti.

Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fermanı’nın ilanındaki ve yapılan uygulamalardaki etkinliğini daha iyi anlayabilmek için Paşa’nın iktidardan düşüşünden sonraki duruma bakmak gerekir. Reşit Paşa’nın düşüşünden sonra reform karşıtlarının Babıâli’nin yönetimini tekrar ele geçirdiklerini, Padişahın tavrında önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, reformların uygulanmasında ciddi bir yavaşlamanın olduğunu görmek mümkündür. Bu durum, Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fermanı’yla başlatılan yenileşme ve modernleşme hareketindeki kritik rolünü göstermek bakımından önemlidir (Dönmez, 2016, s. 28).

TANZİMAT FERMANI’NIN İLAN EDİLMESİNDE BATILI DEVLETLERİN ETKİSİ

Osmanlı Devleti’nde daha önce yapılan düzenlemelerin çoğunun devletin kendi medeniyet paradigması çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak Tanzimat ile birlikte ortaya konulan fikirler ve yapılan uygulamalar yeni bir medeniyet tasavvuruna yönelik girişimlerdir. Tanzimat, birçok yönüyle Batı’nın bir eseri ve Batı medeniyetine dair değerlerin ön plana çıktığı bir döneme işaret etmektedir.

Osmanlı-Rus savaşlarıyla gerilen Osmanlı-Rus ilişkileri, beraberinde Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin de gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle, Kırım savaşı sonrasında Avrupalılar Osmanlı Devleti’ni Rusya’ya karşı adeta koruma altına almışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti’nin artık kendi topraklarını koruyamadığı

sonucunu doğurmaktadır (Timur, 1996, s. 87). 1856 Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin resmen bir Avrupalı devlet olarak kabul edilmesiyle birlikte Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin daha farklı bir boyuta evrildiği görülmektedir. Hatta Avrupalılar, İstanbul'u bir Avrupa başkenti olarak görmeye başlamışlardır. Nitekim bu dönemde yüz binden fazla Avrupalının İstanbul'a yerleştiği, bunun önemli bir kısmının ticaret ve zanaatla uğraştığı, bu durumun da Osmanlı-Avrupa iktisadi ilişkilerini geliştirdiği bilinmektedir (Eryılmaz, 2017, s. 17-18). Şüphesiz ki bu karışma ve kaynaşma ile Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin ve etkileşiminin sadece iktisadi alanla sınırlı kalmadığı, aynı oranda, belki de daha fazla, toplumsal ilişkilere de bir yansımanın gerçekleştiği söylenebilir. Avrupalıların İstanbul'a taşıdığı hayat tarzı, Osmanlı'da "alafranga" modasının da popüler hale gelmesine sebep olmuştur. Tanzimatçılar, Avrupa'nın askerî ve idari yapısını Osmanlıya taşırken; aynı zamanda giyim-kuşam, sosyal ilişkiler ve gündelik yaşamda da bir "Avrupai" tarzın oluştuğu görülmektedir (Mardin, 2015, s. 13).

Osmanlı modernistleri ya da yenilik taraftarları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çıkmazın aşılmasını, Avrupalı devletlerin kabul edebileceği bir reform programına bağlı olduğunu öngörmekteydiler (Eryılmaz, 2017, s. 17). Bu nedenle, Tanzimat Fermanı'ndaki birçok maddenin batıların istekleri doğrultusunda hazırlandığını söylemek mümkündür (Karal, 1964, s. 596). Özellikle Fransa ve İngiltere, Mustafa Reşit Paşa üzerinden Sultan II. Mahmut'a başta askerî modernleşme olmak üzere devletin zirai ve ticari gelişimine yönelik tavsiyelerde bulunmuşlardır (Karal, 1964, s. 594). Bu tavsiyelerin hem Osmanlı Devleti ile ilişkilerin geliştirilmesine hem de Osmanlı Devleti'ni Rus tehdidi karşısında cesaretlendirmek amacına hizmet ettiği söylenebilir. Osmanlı Devleti, coğrafi olarak bir "tampon" bölge özelliğini taşımaktadır. Zira bu dönemde Avrupalı devletler Rusya'ya karşı Osmanlı devletini adeta koruma altına almışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Avrupa'nın siyasi ve ekonomik istikrarı açısından önemini ortaya koymaktadır (Timur, 1985, C. 1, s. 140).

Tanzimat döneminde İstanbul'da görevli bulunan Fransız diplomat Engelhardt, Ferman'ın ilanına ilişkin şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Avrupa'nın yorulmak bilmeyen faaliyeti ile sağdan soldan sıkıştırılan ve son derece müşkil bir durumda bulunan hükümet tarafından kabul edilen Tanzimat, her şeyden önce, Avrupa'yı memnun etmek ve Türkiye'ye karşı daha mülayim ve müsaadekâr davranmak maksadına müpteni idi; bu mübrem ihtiyaç karşısında kalan Türkiye, Avrupa'nın teveccühünü kazanmak için reayaya haklar bahşetmek,

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitlik kaidelerini kabul ederek tedricen tatbik eylemek zorunda idi (Engelhardt, 2017, s. 25).

Avrupalıların Osmanlı Devleti'nden beklentilerini ve Osmanlı Devleti'ne uyguladıkları baskıyı bu şekilde ifade eden Engelhardt, Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı tarihinde bir devrim olarak sayılabilecek değişim ve dönüşümleri de oldukça küçümsemektedir. Tanzimat dönemine ilişkin değerlendirmelerde bulunan Engelhardt, isim vermeden bir Osmanlı bürokratinin fermanın ilanına ilişkin şu değerlendirmesini nakletmektedir: "*Rusya'dan avdet ediyorum. Avdetimde her zamandan ziyade kani' oldum ki eğer Avrupa'yı taklid için sür'atli davranmazsak bizim için Asya'ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur*" (Engelhardt, 2017, s. 24).

Dönemin tanıklarının ve dönemi inceleyen tarihçilerin genel kanaatleri, Tanzimat'ın ilanında iç faktörlerden ziyade dış faktörlerin daha etkili olduğu yönündedir.

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devleti'nin Dışişleri Bakanı tarafından hazırlanmış olması, bizzat onun tarafından okunması, ferman okunduğunda elçilerin hazır bulunması ve fermanın Avrupalı devletlere resmi kanallardan tebliğ edilmesi, fermanın ilan edilmesi noktasında Avrupalı devletlerin baskı ve taarruzlarının ipuçları olarak düşünülebilir (Engelhardt, 2017, s. 25; Eryılmaz, 2017, s. 92-93).

Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarının önemli sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili olduğu görülmektedir (Aktel, 1998, s.178). Ancak Avrupalı devletlerin kurdukları bu baskının sadece gayrimüslim haklarının korumasına bağlamak yetersiz olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim haklarıyla ilgili onlarca reform yapmasına rağmen Avrupalıların baskılarının azalmadığı görülmüştür. Bu durum, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ilgili farklı siyasi planlarının olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Eryılmaz, 2017, s. 16-17).

TANZİMAT FERMANI (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU)'NİN OKUNMASI VE BU METİNLE BİRLİKTE YAPILAN YENİLİKLER

Tanzimat Fermanı'nın esas maddelerinin fermanın ilanından birkaç yıl önce Mustafa Reşit Paşa tarafından tasarlandığı ve Sultan II. Mahmut'un da bu konuda olumlu bir düşünceye sahip olduğu söylenebilir (Kaynar, 2010, s. 164; Özdemir, Çiydem ve Aktaş, 2014, s. 324). Ferman'ın ilanı için yapılan hazırlıklar II. Mahmut dönemine tekabül etse de Fermanı ilan etmek II. Mahmut'a nasip olmamıştır. 1

Temmuz 1839'da vefat eden II. Mahmut'un yerine büyük oğlu Sultan Abdülmecit geçmiştir. Böylece, Ferman'ın ilanı, Hükümdar Abdülmecit'in saltanatında gerçekleşmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi Abdülmecit'in ilk icraatlarından biri olduğu düşünüldüğünde bu kapsamlı projenin II. Mahmut döneminde hazırlandığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Ubicini, 1998, s. 35-36). Abdülmecit'in Ferman'ın ilanına destek olması onun Avrupa zihniyetine yabancı olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapma konusundaki zarurete inandığını göstermektedir (Kaynar, 2010, s. 166).

Tanzimat fermanı 3 Kasım 1839 Pazar günü Padişah'ın katılımıyla; devlet ricali, yabancı ülkelerin temsilcileri, ulema, gayrimüslim cemaatleri temsilci heyetleri ve halkın huzurunda, büyük ve özel bir merasimle, İstanbul'daki Gülhane Parkı'nda okunup ilan edilmiştir (Engelhardt, 2017, s. 52). Gülhane Parkı'nda okunmasından dolayı bu Ferman'a Gülhane Hatt-ı Hümayunu denilmektedir. Ferman, bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur (Karal, 1964, s. 581). Ferman, daha sonra devletin ilk resmi yayın organ olan Takvim-i Vekâyi adlı gazetede de neşredilmiştir (İnalçık, 1964, s. 623; Mardin, 1985, C 1, s. 47). Ferman'ın nüshaları Avrupa'da da yayınlanmak üzere farklı gazetelere gönderilmiştir (Bilsel, 1940, C. 2, s. 662). Ayrıca Ferman'ın şehir, kasaba ve kazalara kadar her yerde okunması ve içeriği hakkında halkın bilgilendirilmesi istenmiştir (Aslan, 2010, s. 203). Ferman'ın halka açıklanması talebi, daha önce yapılan bazı düzenlemelerin ortaya çıkardığı sorunlar ve karışıklıkların ya da toplumsal bir reaksiyonun tekrar yaşanmasının engellenmesi amacına yönelik olabilir. Tanzimat Fermanı'ndan önce yapılan birçok düzenleme ve yeniliklerin başarıya ulaşmaması hükümeti tedirgin etmiştir. Bu nedenle her fırsatta Tanzimat Fermanı'nın yeni bir dönemin başlangıcı olduğu konusunda açıklamalar yapılmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın gerek giriş kısmında gerekse ıslahatlara dair esaslarda önemli ilkeler üzerinde durulmuştur. Fermana bireysel haklar ve yeni yönetim sisteminin temel esasları olarak iki ana unsur dikkat çekmektedir (Tanör, 1985, C. 1, s. 15). Bireysel hak ve özgürlüklerde can ve mal güvenliği teminat altına alınmakla birlikte hiç kimsenin haksız yere cezalandırılmayacağına vurgu yapılmıştır. Özellikle vergilendirme ve askerlik konularında adaletin tesis edileceği, inanç ve milliyetine bakılmaksızın herkesin kanun önünde eşit sayılacağı taahhüt edilmiştir. Yeni oluşturulacak yönetimin esasları ise hukukun üstünlüğüne dayalı bir anlayış çerçevesinde padişahın keyfi uygulamalarından uzak bir şekilde oluşturulacağı vadedilmektedir.

Fermanda, “*Bu defaki nizâmât evvelkiler gibi olmayıp cümle tarafından ahd-i misak ve iymân-ı galize ile ibtida olunmuş olduğundan kâffe-i kavânin-i müessese ve nizamat-ı mevzua can-ı gönülden tutulup hilafına hareket edenler kim olur ise olsun haklarında mücâzat-ı mukarrerinin icrasına ihtimam kılınsın*” denilerek fermanın hem önemine hem de uygulanmasında gösterilecek kararlılığa vurgu yapılmaktadır. Sultan Abdülmecid, fermanın sonlarına doğru kendisinin de bu fermana sadık kalacağını, Hırka-i Şerif odasında ulema ve vükelayla birlikte kendisinin de fermana sadakat yemini edeceğini beyan etmiştir (Kaynar, 2010: 178). Padişahın bu yemini metnin bağlayıcılığı açısından önemlidir (Sencer, 1984: 47). Padişahın sadece yemin ederek bu metne sadık kalacağını ilan etmesi, hukuki açıdan yeminin maddi bir yaptırımının almaması bazı tarihçiler tarafından eleştirilmektedir. Ancak, Abdülmecid’ten sonra yönetimi devralan Abdülaziz ve II. Abdülhamid’in Tanzimat Fermanı’nın esaslarından “Anayasa” gibi bahsetmeleri, manevi yaptırımın çok da zayıf bir güvence olmadığını göstermektedir (Tanör, 1985, C. 1, s. 16).

Tanzimat Fermanı her şeyden evvel bir anayasal metindir. Enver Ziya Karal’a göre Ferman’a bu vasfı veren hususlar şunlardır:

- 1- Hükümdarın ve hükümetin keyfi ve takdiri icraatına son vermektedir;
- 2- Halkın tabii haklarını ve devlete karşı vazifelerini tespit etmektedir;
- 3- Halkın hak ve vazifeler yönünden eşitliğini kabul etmektedir;
- 4- Meclis-i Ahkam-ı Adliyyeyi kanun tasarılarını hazırlamak ve devlet sarfiyatını kontrol ve murakabe ile görevlendirmektedir;
- 5- Padişah, devlet erkanı ve bütün memurları, halk huzurunda hatt-ı hümayun esaslarına riayet edeceklerine dair yemin etmişlerdir;
- 6- Hatt-ı Hümayun mahkemelerde tescil edilmiş; devlet dairelerine ve kanun tasarılarını hazırlamakla görevli Meclis-i Ahkam-ı Adliyyeye gönderilmiş; prensipleri ile tezat teşkil edecek hususları ihtiva eden kanun ve icraat men edilmiştir (Karal, 1964, s. 599).

Meclis-i Ahkam-ı Adliye’nin adli ve idari görevlerinin yanı sıra bu meclis, Tanzimat ile birlikte planlanan düzenlemelerin sevk ve idaresinden de sorumlu tutulmuştur (Sencer, 1984, s. 48). Bu Meclisin yasa ve tüzük çıkarma yetkisine sahip olması da ona bir “yasama” organı sıfatını kazandırmaktadır. Meclis-i Ahkam-ı Adliye’nin çalışma usulüne ve aldığı kararların oy çokluğuna dayanmasına bakıldığında bir tür parlamenter sistemin tesis edilmeye çalışıldığı fikri ortaya çıkmaktadır (Gökbilgin, 1967, s. 100-101). Yapılacak reformların bu mecliste özgür bir tartışma ortamında tartışılıp hazırlanması meşruti sistemlerle de benzerlik göstermektedir (Akça ve Hülür, 2007, s. 240). Günümüzde demokratik sistemlerde

görülen bu uygulamanın 1840'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nde uygulanmış olması Türk siyasi tarihi açısından önem arz eden bir durumdur (Çadırcı, 1988, s. 602-603).

Yakın dönem Türk siyasi tarihini ele alan Niyazi Berkes, Tanzimat Fermanı'nın tam anlamıyla bir anayasal metin hüviyetini taşımadığını, Ferman'ın Hükümdarla Hükümet arasında bir senet (charte) olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Berkes, 2017, s. 215). Buna gerekçe olarak da yapılan bazı düzenlemelerin belirsizliği ve yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrıştırılmamasına bağlamaktadır (Berkes, 2017, s. 2016-2016). Bu değerlendirmenin Tanzimat Fermanı için yetersiz olduğu söylenebilir. Zira Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin teşekkülünden sonra yapılan 1921 Anayasası'nda da kuvvetler birliği prensibi benimsenmiş ve anayasanın bazı maddeleri için de muğlaklık tartışmaları yapılmıştı. Ancak bütün bu eksikliklere rağmen 1921 Anayasası, son tahlilde, bir anayasal metin olarak kabul edilmektedir.

Tanzimat dönemi birçok alanda farklı düzenlemeleri beraberinde getirmekle beraber en radikal değişimin siyaset kurumunda gerçekleştirildiği söylenebilir. Meclislerin kurulması devletin mutlak monarşilikten çıkıp "anayasal monarşi" hüviyetini kazandığı iddia edilebilir (Ortaylı, 2000, s. 89,149). Bu durum meşruti bir yönetimin ön hazırlığı olarak da değerlendirilebilir.

SİYASİ VE İDARİ ALANDA YAPILAN YENİLİKLER

Osmanlı devletinde mutlak bir otoriteye sahip olan, kudretini hem İslam dininin temel esaslarından hem de Türk örfünden alan padişah, Tanzimat Fermanı'yla birlikte mutlak otoritesini kendi imzasıyla sınırlandırmıştır (Gökbilgin, 1967: 96). Literatürde, II. Mahmut'un Ayanlarla imzaladığı Sened-i İttifak'ın da padişahın yetkilerini kısıtlayan bir hareket olduğu yönünde tartışmalar mevcuttur. Sened-i İttifak, zaman zaman Tanzimat Fermanı'na benzetilse de bu iki hadisenin birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Sened-i İttifak, devlete karşı gelebilecek muhtemel tehditler karşısında ayanların devletle iş birliği ve koordineli çalışmalarını yönünde yapılmış bir antlaşmadır. Şüphesiz bu yönüyle antlaşma, hukuki bir nitelik taşıyarak Tanzimat Fermanı'yla benzerlik göstermekle beraber muhteva ve kapsam itibarıyla Tanzimat'tan oldukça farklı bir metindir. Sened-i İttifak'la ayanlar, Sadrazam'dan gelen tüm emir ve yasaklara da uyacaklarını taahhüt etmekle aynı zamanda Padişah'ın mutlak otoritesini kabul ettiklerini de göstermektedir. Bu nedenle Sened-i İttifak'ı bir siyasi gelişmeden ziyade hukuki bir gelişme olarak değerlendirmek daha doğru bir girişim olacaktır.

Tanzimat'la birlikte siyasi otorite açısından ortaya çıkan güç kaybı, Osmanlı devlet yönetiminin pek de alışık olmadığı bir durumdur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kudretli padişahlarından Fatih, Yavuz, ve Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahların fermanlarında hükümdarlık makamının devlet yönetiminde mutlak karar mercii olduğu, çıkarılan kanun ve emirnamelerin tartışmasız bir şekilde uygulandığı, bütün yetki ve salâhiyetlerin bizzat padişahın şahsında olduğu görülmektedir. Bu durum Tanzimat'ın evvela siyasi ve idari alanda önemli bir değişim meydana getirdiğini göstermektedir.

Tanzimat, İmparatorluğun o döneme kadar yaşadığı felaket ve buhranların neticesinde ortaya çıkan çürük yapıya yeni bir nizam vermek ve devleti modern esaslarla yeniden inşa ederek bir Avrupa devleti yapmak iddiasını taşımaktadır (İnalçık, 2018, s. 26). Tanzimat birçok alanla ilgili yeni düzenlemeleri ifade etse de düzenlemelerin en önemli aşamasının siyasi alanda yapılan düzenlemeler olduğu söylenebilir. Zira diğer bütün değişikliklerin icracısı siyaset kurumudur. Sultan Abdülmecit, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, vilayetlerin idaresinden sorumlu ve geniş yetkilere sahip olan valilerin etkinliğini kırmak ve uygulamalardaki su-i istimallerin önüne geçmek amacıyla sancaklarda meclislerin kurulmasını istemiştir. Kurulan meclislerin üyeleri, mülki idare amiri, ayanlardan dört kişi, diğer milletlerden birer üye (bununla dini cemaatler kastedilmektedir; yani Ortodoks, Yahudi ve diğer cemaatler) olacak şekilde oluşturulmuştur (İnalçık, 2018, s. 30-31). Alınacak kararların ve yapılacak düzenlemelerin istişare yoluyla gerçekleştirilmesi ve meclisin teşekkül etme biçimi idari yapılanma açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu yeni yapılanma ile tesis edilen kurumların ve bu kurumlar vasıtasıyla alınan kararların ne kadar doğru ve sonuç verip vermediği ayrı bir tartışma konusudur.

Tanzimat'la birlikte tesis edilen müesseselerden biri de "Mecalis-i İmariye"dir. Bu kuruluşun üyeleri, kalemiye, ilmiye ve seyfiye grubundan oluşmaktadır. Bu müessesesinin kurulmasının temel sebebi, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin yapacağı çalışmalarda ve vereceği kararlarda toplumun istek ve ihtiyaçlarını dikkate alması için Anadolu'nun dört bir yanından raporlar hazırlayarak Meclis'e göndermeleri, böylece Meclis'in daha sağlıklı kararlar almasının sağlanmaya çalışılmasıdır. Mecalis-i İmariye, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin çalışmalarını olumlu yönde etkilemişse de özellikle Süleyman Paşa'nın ayrılmasından sonra Babıali'deki kabine değişikliğinden dolayı bu kuruluş da işlevsiz kalmıştır (Gökbilgin, 1967, s. 103). Siyasi ve idari alandaki yenileşme hareketleri kanun üstünlüğünü

merkeze alsa da nihayetinde merkezi otoriteyi güçlendirme yolunda atılmış adımlar olarak görülmektedir. Nitekim yapılan uygulamalara bakıldığında mahalli idarelerin zayıf kaldığı buna karşılık önemli kararların yine merkeze bırakıldığı dikkatten kaçmamaktadır (Ortaylı, 1985, C. 1, s. 232-233).

İdari alanda atılan önemli adımlardan biri de kadıların başkanlığını yürüttüğü meclislerin başkanlığının vali, muhassıl ya da kaza müdürüne devredilmesidir (İnalçık, 1964, s. 633). Bu uygulama ile kadıların başka bir deyişle ulemanın yönetimdeki etkinliği kırılmaya çalışılmıştır. Bu durum ulema sınıfının Tanzimat'a tepki göstermesine ve halkı Tanzimat aleyhine kışkırtmasına sebep olmuştur.

Tanzimat hareketi ile başlayan değişim, Osmanlı Devleti'nin sadece siyasi ve idari yapısıyla sınırlı kalmamış bir bütün olarak Osmanlı müesseseleri ve devlet teşkilatını da kapsayan büyük bir yenileşmeyi de beraberinde getirmiştir (Gökbilgin, 1967, s. 93). İdari alanda yapılan düzenlemeler batı tarzı bir yapılanmayı çağrıştırmaktadır. Ancak diğer alanlarda olduğu gibi siyasi ve idari alanda da istenilen düzen ve istikrara ulaşılamamıştır. Bunun en açık örneği devletin üst yönetiminde görev alan yöneticilerin sık sık değişmesidir. Nitekim Sultan Abdülmecid'in 22 yıllık saltanatında 20 defa sadrazam değişikliğine gidilmiştir (Çadırcı, 1988, s. 603).

HUKUKİ ALANDA YAPILAN YENİLİKLER

Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliğinden biri de bu hareketin bir kanunlaştırma girişimi olmasıdır. Ferman'ın geneli incelendiğinde devletin yeni bir düzen tesis etmeye çalıştığı ve bu düzenin devamı için de kanunlaştırmaya önem verdiği görülmektedir. Zira adli teşkilatın işlevsel bir hale gelmesi kanunlaştırmaya bağlıdır (Gümüş, 2013, s. 189). Nitekim Ferman'da, eski düzen ve hukuk sisteminin yetersizliğine vurgu yapılarak yeni hukuk sisteminin ve kanunların güçlendirilmesi gerektiğine işaret edilmiştir (Gökbilgin, 1967, s. 105). Bu nedenle Tanzimat Fermanı'nın hukuki boyutu önem arz etmektedir. Şüphesiz Tanzimat'tan önce de hukuk alanında birçok düzenleme yapılmıştır ancak kapsamı ve derinliği itibarıyla Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında ilk kez bu kadar detaylı bir çalışmanın yapıldığını söylemek mümkündür (Ulu, 2022, s. 236).

Osmanlı hukuk sistemi kuruluşundan beri şer'i hukuka dayandırılmıştır (Mumcu, 1994, s. 41). Bunun yanında toplumsal hayata dair düzenlemelerde örfi hukukun temel alındığı ve zaman zaman şer'i hukukun, toplumun ihtiyaçları ve kozmopolit yapısı dikkate alınarak yumuşatıldığı da görülmüştür. Gerek şer'i gerekse

de örfi hukuk sisteminde Padişah'ın mutlak iradesi söz konusu idi. Tanzimat'a kadar özellikle can ve mal emniyeti konusunda padişahı mutlak anlamda bağlayan bir hukuki düzenlemenin olmadığı söylenebilir. Fermanda geçen *"herkesin can, mal ve ırz güvenliğinin koruma altına alınacağı ve kanun önünde herkesin eşit sayılacağı"* ibaresi İnsan hakları evrensel beyannameyi ile uyumluluk göstermektedir. Ferman, hukuki açıdan değerlendirildiğinde bireysel hakları ön plana çıkarması nedeniyle modern anayasalarla benzerlik göstermektedir (Aslan, 2010, s. 206). Fermanla birlikte verilen teminatlar Avrupalı devletlerle ilişkilerin gelişmesine de sebebiyet vermiştir (Bilsel, 1940, C. 2, s. 694). Avrupalı devletler, Tanzimat'ı bir hukuk reformu olarak değerlendirmiş ve yapılan düzenlemeleri Avrupa ile Osmanlı arasında ahengin sağlanması yolunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmişlerdir (gündüz, 2010, s. 70). Ferman, devletin monarşik ve teokratik yapısının da kısmen değişmesini sağlamıştır. Zira padişah bizzat fermana riayet edeceğine dair yemin etmiş, fermanda Hristiyan ve Müslüman teb'a eşit kabul edilmiştir Akça ve Hülür, 2007, s. 244-245). Böylece Tanzimat döneminin toplumsal gerçeklerine uygun bir değişim gerçekleştirilmiştir (Gümüş, 2013, s. 190).

III. Murat'tan itibaren devlet yöneticileri ve hâkimler adaleti yeterince tesis edememiş, kanunlara muhalif bir şekilde hareket etmiş, özellikle taşrada büyük hukuksuzlukların yaşanmasına sebebiyet vermişlerdir (Gökbilgin, 1967, s. 94). Bu durum rüşvet ve usulsüzlükleri artırmış ve reyanın buralardan çekilmesine sebep olmuştur. Rüşvet, yolsuzluk ve usulsüzlük Tanzimat öncesinde en çok konuşulan ve şikâyet konusu olan sorunlardan biri olarak görünmektedir.

Tanzimat döneminde oluşturulan hukuk sistemi, geleneksel Osmanlı hukuku (örf), İslam hukuku (şariat) ve Batı hukukunun bir karışımı olarak ifade edilebilir. Bu karma hukuk sistemi, İslam uluslarının tarihinde ilk defa karşılaşılan bir durum olarak tarihe geçmiştir. (Berkes, 2017, s. 221). Bir taraftan Batı hukuk sistemi benimsenirken diğer taraftan geleneksel hukuk sisteminin korunmaya çalışılması düalist bir hukuk sisteminin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Ulu, 2022, s. 235). Ancak bu düalist görünüme rağmen klasik döneme göre hukuk sisteminin daha modern bir yapıya doğru evrildiğini söylemek mümkündür (Aslan, 2010, s. 210).

Tanzimat ile birlikte hukuk alanında yapılan yeni düzenlemeler, Avrupa'yı oyalama girişiminden ziyade, reyanın bu alanda bir müsavata talep etmesinden kaynaklanmaktadır (İnalçık, 2018, s. 28-29). Tanzimatçılar da hukuki alanda yapılacak düzenlemelerle oluşturulacak eşitliğin, devletin imparatorluk ruhunu güçlendireceği kanaatini taşımaktaydılar. Bu amaçla önemli sorunların halli için

hemen hemen her alanda meclisler kurulmuş ve bu meclislerin karar ve önerileri Meclis-i Valâ'nın onayıyla yürürlüğe girdiği görülmektedir (Çadırcı, 1988, s. 610).

24 Mart 1838 yılında bugünkü idare mahkemelerinin de temelini oluşturan Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye'nin kurulması Osmanlı siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir (Kaynar, 2010, s. 198; Çadırcı, 1988, s. 606). Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini uygulamak, yeni kanunlar yapmak ve bunları takip etmekle görevlendirilmiştir (Engelhardt, 2017, s. 53). Bu durum Padişah'ı hukuki anlamda sınırlandırmış, alınacak kararlarda istişare kültürünün gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır (İnalçık, 2018, s. 30). Meclis-i Valâ-i Ahkâm-i Adliye aynı zamanda yargılama yetkisine de sahiptir. Nitekim Ferman'ın yayınlanmasından yaklaşık bir yıl sonra Sadrazam Hüsrev Paşa, rüşvet ve yolsuzluk iddiasıyla burada yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. Benzer şekilde Tanzimat'ın esaslarına muhalif davrandıkları gerekçesiyle dönemin ünlü isimlerinden Akif ve Nafiz Paşaların da aynı mahkeme marifetiyle cezalandırıldıkları bilinmektedir (Kaynar, 2010, s. 218). Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Ferman'ın bir gereği olarak Ceza Kanunnamesi oluşturuldu. Böylece, "*kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilemez*" prensibi hukuk sistemine hâkim olmuştur (Mumcu, 1994, s. 44-46). Hukuk sistemindeki bu yenilikler, sınırlı da olsa, Osmanlı Devleti'nde evrensel hukuk ilkelerinin uygulanmasının adımları olarak düşünülebilir (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016, s. 25).

Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin askerliğe bedel sayılması ve eyalet valilerinin ve sancak beylerinin tahsil ettikleri tayyarat cerimelerinin kaldırılması hukuki alanda atılmış adımlar arasında sayılabilir (İnalçık, 2018, s. 32). Yine Tanzimat'ın bir ürünü olarak Nizamiye Mahkemeleri, mahkemelerin derecelendirilmesi, Kara ve Deniz Ticareti Kanunları, Arazi Kanunnamesi, noterlik ve savcılık Osmanlı hukukuna girmiştir (Mumcu, 1994, s. 45). 1868-1876 yılları arasında hazırlanan, İslam hukuku esasına dayanan ve o günün şartları içerisinde medeni ve borçlar hukukunun ilk örneği sayılabilecek "*mecelle*" oluşturulmuştur. Bütün bu gelişmeler 1876 tarihinde kabul edilen ve ilk Türk anayasası olarak bilinen Kanun-i Esasi'nin de temellerini oluşturmuştur.

Tanzimat Fermanı'yla birlikte, hukuki alanda önemli bir mesafenin kaydedildiği görülmektedir. Bir insan için son derece önemli olan can ve mal güvenliğinin teminat altına alınmış olması, yargılama hakkındaki usul ve esaslar dikkate alındığında hukuki alanda bir ilerlemenin söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim Islahat

Fermanı'nın içeriğinde de Tanzimat'ın etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir (Gümüş, 2013, s. 196). Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde modern hukukun gelişmesine ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuk devrimlerine de kaynaklık ettiği iddia edilebilir.

ASKERİ ALANDAKİ YENİLİKLER

Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki başarısını büyük ölçüde askerî düzenine borçludur. Özellikle merkezi otorite ile Yeniçeri Ocağı'nın uyumu, savaşlardaki başarı ve toplumsal düzenin tesis edilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda askerî sınıfın gittikçe görev tanımının dışına çıktığı, kurallara uymadığı hatta siyasi otoriteye karşı bir güç gösterisine giriştiği ve bir "askerî cunta"ya dönüştüğü görülmektedir (Tanör, 1985, C. 1, s. 10). Yeniçeri Ocağı, askerî gücünü kullanarak sadrazam ve vezirleri yerinden etmekle kalmayıp zaman zaman padişahları devirecek girişimlerde bulunmuş ve başarıya ulaşmıştır. III. Selim'in askerî alanda giriştiği reformlar nedeniyle tahttan indirilmesi ve nihayetinde öldürülmesi, Yeniçerilerin siyasi otorite üzerindeki kuvvetini göstermek açısından önemlidir. Merkezi ya da siyasi otoritenin zayıflaması, askerî sınıfın bozulmasına ve görev tanımının dışına çıkmasına sebebiyet vermektedir (Karabulut, 2010, s. 127). Askerî sınıfın siyasetteki bu etkinliği, savaş meydanlarında tersine dönmüş ve savaşlarda uğradıkları başarısızlıklardan dolayı imparatorluğun büyük toprak kayıplarına uğramasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ve aydın bürokratları, devletin savaş meydanlarında uğradığı ağır kayıplar neticesinde Avrupa'nın askerî teknolojisini ve harp üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır (Eryılmaz, 2017, s. 47-48). Avrupa'nın askerî üstünlüğünü fark eden ve ordusunu Avrupa'nın teknik ve talimiyle modernize eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa bu sayede Osmanlıya karşı sonuç almıştı (Çağatay, 1994, s. 57). 18. yüzyıl boyunca Avrupalıların askerî alanda sahip oldukları teknolojiye ve kudrete sahip olmak, Osmanlı Devleti'nin önemli hedeflerinden biri olmuştur (Mardin, 2015, s. 10). Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nde modernleşme/yenileşme hareketleri evvela askerî alanda gerçekleştirilmiştir. Tanzimat'a kadar yapılan düzenlemelerin genellikle askerî alanla sınırlı kaldığı görülmektedir (Aslan, 2010, s. 200). Askerî alandaki bu yenileşme teşebbüsleri I. Mahmut, I. Abdülhamid ve bilhassa III. Selim döneminde önemli bir noktaya taşınmıştır (Turhan, 1987, s. 296). Ancak, geleneksel kültürün oluşturduğu reaksiyon ve menfaatleri zedelenen grupların etkisiyle, daha önce yapılan düzenlemelerden istenilen netice alınamamıştır.

Ulema ve idareci kadronun tavsiyeleri üzerine III. Selim, Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun okullarını kurarak burada Avrupalı eğitimcilerin Osmanlı askerlerini yetiştirmesine imkân sağlamıştı. Ordu askeri teçhizat açısından da geliştirilerek piyade birlikleri kurulmuştu (Lewis, 2000, s. 59). Ancak, yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmış; askerî alandaki düzenlemeler ve yapılan reformlar orduyu istenen seviyeye taşıyamamıştı. Gerek savaş teçhizatları gerekse harp bilgisi itibarıyla Osmanlı Ordusu/Yeniçeri Ocağı, Avrupa ordularının oldukça gerisinde bulunmaktaydı. Ocak, savaşlardaki başarısızlığının yanı sıra idari kararların uygulanmasında da ciddi bir direnç göstermekteydi. Yeniliklerden çıkarları zedelenen farklı gruplar, yeniçerilerin muhalefetine dolaylı olarak destek sağlamaktaydılar (Lewis, 2000, s. 60). Yeniçeri Ocağı o dönem için bir çeşit “askerî derebeylik” görüntüsü vermektedir. Yeniçeri Ocağındaki bu başıbozukluk ve kural tanımazlık, Ocağın kapatılmasıyla son bulmuştur (Engelhardt, 2017, s. 29). Padişah II. Mahmut, 16 Haziran 1826’da devlet erkânını toplayarak Yeniçeri Ocağı’nı lağvettiğini deklare etmiş ve bu karara da “*Vak’a-i Hayriye*” yani “hayırlı olay” denilmiştir. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması, sadece savaş alanlarında başarısızlığın önüne geçilmek değil; aynı zamanda devletin içerideki otoritesinin kuvvetlendirilmesine yönelik bir hamle olduğu söylenebilir.

Tanzimat’tan önce askerlik hizmeti süresi oldukça uzun olup, askere alma işlemi eşitlik ilkesine aykırı bir şekilde icra edilmekteydi. 6 Eylül 1843 tarihinde Haydar Paşa tarafından ilan edilen hükme göre askerlik hizmeti süresi beş yıl ile sınırlandırılmıştır (Engelhardt, 2017, s. 80).

MALİ ALANDA YAPILAN YENİLİKLER

Tanzimatçılar, Batı’nın sadece askerî alandaki başarılarıyla yükselmediğinin bilincindeydiler. Askeriyenin yanı sıra, mali kaynakların ve vergi toplama sisteminin de güçlendirilmesi gerektiğine kanaat getirmişlerdir (Mardin, 2015, s. 11). Özellikle Avrupa’ya gönderilen elçiler, güçlü bir devlet mekanizmasının tesis edilebilmesi için devletin mali alanda güçlü bir yapı kurması ve herkesi memnun edecek adil bir vergi sisteminin oluşturulması gerektiğini bizzat müşahade etmişlerdir. Bu bilinçle Tanzimat Fermanı’nda mali alanda önemli düzenlemelere gidilmiştir. Bu amaçla, her türlü gelirin hazineye toplanıp, harcamaların da yine hazineye yapılması sağlanmıştır. İltizam sistemi tamamen kaldırılarak bunun yerine “muhassıl-ı emval” adıyla yeni vergi memurluğu tesis edilmiştir. Dolayısıyla ilk kez mültezimsiz bir şekilde vergiler tahsil edilmeye başlandı. Bundaki temel amaç, iltizam sistemindeki adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasıydı (Kaynar, 2010, s. 282). Mültezimler, yapılan

değişiklikle usulsüz bir şekilde elde ettikleri kazançtan da mahrum kalmışlardır. Gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye vergisi de bilahare kaldırılmıştır. Mali alanda yapılan düzenlemelerin daha çok gayrimüslimler lehine olduğu söylenebilir (İnalçık, 2018, s. 32; Engelhardt, 2017, s. 56). 1842 tarihinden itibaren yeni sistemin bir uygulaması olarak eyalet merkezlerinde defterdarlıklar kurularak, mali işlerin sevk ve idaresi defterdarlıklara bırakılmıştır (Çadırcı, 1994, s. 99).

Mali alandaki halkın tamamını ilgilendiren en önemli düzenlemenin “herkesin gelir ve kudretine göre vergilendirileceği, kimseden fazla vergi tahsil edilmeyeceği” yönündeki beyanattır (Kaynar, 2010, s. 225). Bu durum reayanın lehine gibi görünse de uygulamada birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin, reaya tahrirleri incelendiğinde Tanzimat’tan önce bazı kimselerin gelirlerinin bu tahrirlerde iki kat fazla gösterildiği anlaşılmıştır (İnalçık, 1964, s. 641). Bu da reayanın vermesi gereken verginin iki misli ödemesi anlamına gelmektedir. Bunun gibi daha önce Padişahın beratıyla vergiden muaf tutulan bazı Müslümanların, örneğin Niş Kalesi’ndeki Müslüman ahalinin, vergiye bağlanmış olması büyük bir haksızlık olarak telakki edilmiştir (İnalçık, 1964, s. 641). Bu durum kısa bir süre sonra Niş’te ayaklanmalara sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin büyük gelir kalemlerinden biri de topraktan elde edilen vergilerdi. Herkesin sahip olduğu mal varlığına göre vergilendirilmesi Tanzimat Fermanı’nın temel amaçları arasında yer almaktadır (Gökbilgin, 1967, s. 106). Bu nedenle toprak hukuku ve arazi mülkiyeti konularında da önemli düzenlemelere gidilmiştir. Fermanda “mal emniyeti”ne vurgu yapılması, müsadere usulünün uygulanmayacağı ve özel mülkiyetin korunacağına dair bir taahhüt olarak düşünülebilir (Findley, 1985, C. 1, s. 260). Fermanda beyan edilen “vergide eşitlik” prensibinin bazı tekke, zaviye, şeyhler ve devlet görevlileri için uygulanmaması Ferman’ın ruhuna aykırı bir durum olarak görülmektedir.

Mali alanda yapılan düzenlemelerin ekonomik sorunların çözümüne yönelik reformist bir anlayışla hazırlandığını, ancak istenilen sonuca da ulaşamadığını söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedeni, yapılan düzenlemelerin Osmanlı Devleti’nin klasik ekonomik politikalarını zaafa uğratması ve Avrupalıların uyguladıkları modern sanayi ve endüstri hamlelerinin gerçekleştirilememesidir. Mali alandaki başarısızlığın bir diğer sebebini de Avrupa’dan farklı olarak özel teşebbüsün Osmanlı ekonomisinde oldukça yetersiz olmasıdır (Gökbilgin, 1967, s. 111). Özellikle mali alandaki başarısızlık Mustafa Reşit Paşa’nın iktidardan düşmesine sebep olmuştur (İnalçık, 1964, s. 632).

EĞİTİM ALANINDA YAPILAN YENİLİKLER

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, birçok alanda olduğu gibi, eğitim alanında da Avrupa'nın gerisinde olduğu görülmektedir. Avrupalılar, özellikle Rönesans ve Reform hareketleriyle eğitim alanında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki bu eğitim açığının farkına varan ve buna yönelik çalışmalar yapan II. Mahmut olmuştur. II. Mahmut, yayınladığı ferman ile ilköğretimin zorunlu olduğunu ve parasız olacağını duyurmuş, eğitim görmek üzere Avrupa'ya öğrenciler göndermiş ve başka dillerden Türkçe'ye eserler tercüme etmek amacıyla Dâr-ı Şûra-yı Askerî adıyla tercüme odası kurduştur (Zürcher, 1993, s. 68; Çağatay, 1994, s. 55).

Sultan Abdülmecit, 1845 tarihinde Yüksek Şûra'ya hitap ederken, eğitimin önemine vurgu yapmak amacıyla “*din ve dünya için gerekli olan din bilginlerini ve yararlı bilimleri (fenleri) yaymak ve halk arasında cahilliği kaldırmak*” istediklerini bu maksatla da Maarif Meşveret Meclisi tesis edildiğini bildirmiştir (Berkes, 2017, s. 230). Fen bilimlerine verilen önemin bir işareti olarak 1846 yılında Darü'l-Fünûn'un kuruluşuna başlandığı görülmektedir. Bu durum eğitimin ulemanın kontrolünden çıkarılıp devletin kontrolüne verilmek istendiğinin bir göstergesi olarak görülebilir (Engelhardt, 2017, s. 85). 1848'de Dârü'l-muallim (Öğretmen okulu), biraz gecikmeli de olsa, 1870 yılında da kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla Dârü'l-muallimat mektepleri kurulmuştur.

Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat'ın diğer öncülerinin görece başarılı oldukları alanın eğitimdeki reformlar olduğu söylenebilir. Özellikle ortaokul ve lise eğitimine yönelik çalışmalar, Rüştiyelerin eğitim müfredatının çağdaş bir eğitim programıyla geliştirilmesi ve bu okulların ülke geneline yayma çabası eğitimin niteliğini artırmış ve tabana yayılmasını hızlandırmıştır. Tanzimatçılar, eğitimin bilimselleştirilmesi için de girişimlerde bulunmuşlardır. Onlara göre modernleşmenin gerçekleştirilebilmesi “*dil*”in bir kimlik haline gelmesiyle mümkündür (Mardin, 1985, C. 1, s. 48). Kullanılan dilin sadece estetik duygulara hitap eden bir araç olmaktan ziyade, aynı zamanda topluma yayılması gereken bir olgu olması gerektiği fikri Ali, Fuad ve Cevdet paşaların ortak kanaatini oluşturmaktadır. Bu amaçla yapılmış en önemli girişim Encümen-i Daniş'in kurulmasıdır. Dildeki bu gelişme ve yenileme hareketi “*Tanzimat Edebiyatı*”nın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Yeni eğitim kurumlarının açılması, buna karşılık eski kurumların da varlığını sürdürmesi, eski yeni çatışmasının doğmasına sebep olmuştur (Mardin, 2016, s. 70). Bu durum medreseli-mektepli, mektepli-alaylı ayrımını ortaya çıkarmıştır (Ortaylı,

2016, s. 99). Dolayısıyla, hukuk sisteminde olduğu gibi eğitim sisteminde de düalizmle karşı karşıya kalınmıştır (Aslan, 2010, s. 211). Tanzimat'ın eğitim alanında istenilen sonuçları doğuramaması, batıyla kaynaşacak müesseselerin kurulamaması ve medreselerin ve ulema sınıfının bu sahadaki sultanının kırılmamasından kaynaklandığı söylenebilir (Gökbilgin, 1967, s. 111).

TANZİMAT'IN BAŞARISIZLIĞI

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce Tanzimat'ın uygulanma biçimi ve uygulamanın nasıl yapılacağı ile ilgili hazırlanmış bir programın olmayışı büyük sorunlarla karşılaşılmasına sebebiyet vermiştir (Çadircı, 1994, s. 97). Tanzimat'ın öngördüğü reformların uygulanmasındaki başarısızlığın sorumluluğu genellikle valilere yüklenmiş, birçoğu görevden alınmıştır (Çadircı, 1994, s. 99). Bu durum, eyaletlerde yönetimin sık sık değişmesine sebep olmuştur. Tanzimat, evvela devletin hâkim olduğu bölgelerde tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu bölgeler Bursa, Edirne, Aydın, İzmir, Sivas ve Konya olarak özetlenebilir. Devlet otoritesinin nispeten daha zayıf olduğu Trabzon, Diyarbakır, Van, Muş, Hakkari ve Erzurum vilayetlerinde ise Tanzimat'ın getirdiği yeni uygulamalar bilahare uygulanmaya çalışılmıştır (Çadircı, 1994: 99-102). Tanzimat'ın genel anlamda başarısızlıkla sonuçlanması yeniliklerin İmparatorluğun geneline yayılamaması ve boşlukların uygun kadrolarla doldurulamamasına bağlanabilir (Findley, 1985, C. 1, s. 261). Dolayısıyla, çıkarılan kanunlar, yapılan düzenlemeler sistemleştirilemediğinden istenilen sonuç da alınamamıştır.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiklerini ve bu dönemde yapılan uygulamaları toptancı bir anlayışla olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek bilimsel bir yaklaşım olmayacağı gibi, doğru bir değerlendirme de olmayacaktır. Şüphesiz Tanzimat, ilkesel olarak "*hak*", "*adalet*", ve "*eşitlik*" anlamında ileri doğru atılmış bir adımdır. Ancak, Tanzimat'ın uygulanma şekli ve alınan sonuçlar itibariyle de tartışmaya açık bir dönemdir.

Tanzimat döneminde, özellikle Batı Avrupa'nın fikri ve içtimai seviyesine ulaşmak temel hedef olarak belirlenmiştir (Mardin, 2015, s. 9). Ancak Batı, müktesebatını Antik Yunan, Latin ve Hıristiyan kültürüne borçludur. Bu nedenle de Osmanlı coğrafyasında yaşayan ve Türk ve İslam kültürüyle yetişmiş halkın bir anda Batı ile bütünleşmesini ve onu körü körüne taklit etmesini beklemek stratejik bir hata olacaktır. Son tahlilde, iki farklı, birbirinin alternatifi ve rakibi olarak süregelen iki medeniyetten söz edilmektedir. Tanzimat'ın başarısızlığını, idari uygulamaların yanı sıra burada da aramak gerekmektedir. Tanzimat'taki başarısızlık, modernist ve

batıcı kadrolar ile statükocu ve muhafazakâr kesimlerin düşünce ve çıkar çatışmalarından bağımsız olarak da düşünülemez (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2016, s. 27). Tanzimat hareketinin hedeflenen sonuca ulaşamadığını Ferman'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa tarafından da kabul edilmiştir. Reşit Paşa, bunun temel sebeplerinin ulemanın taassubu ve açgözlü idarecilerin Tanzimat'ı kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmasına bağlamaktadır (Dönmez, 2016, s. 24).

Tanzimat'la birlikte yapılan düzenlemelerin önemli bir kısmının toplumsal gerçeklerle uyuşmaması ve modernleşme “model”inin ideolojik bir karakter taşıması, radikal eleştirilere ve düzenlemelerin toplum tarafından benimsenmemesine sebep olmuştur (Timur, 1985, C. 1, s. 139). Tanzimat'ın başarısızlığı, yapılan düzenlemelerin kurumsal ve kitlesel bir destekten yoksun olmasına bağlanabilir. Ayrıca, Tanzimat'ın öncüleri olarak bilinen Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuad Paşaların siyasi arenadan ayrılmaları devletin eski mutlakiyetçi yapısına geri dönmesine sebep olmuştur (Tanör, 1985, C. 1, s. 17).

Tanzimat, Osmanlı toplumunda ortaya çıkan sorunları ve bozulmuş olan birliği yeniden tesis etmek amacıyla ilan edilmiş olmasına rağmen, istenilen sonuç elde edilememiştir. Yapılan düzenlemeler Müslümanlar açısından tatmin edici olmamış; gayrimüslimler ise peyderpey elde ettikleri siyasi, ekonomik ve dini haklarla “*millet*” olma bilincine yaklaşarak bir süre sonra ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir (Küçük, 1994, s. 21). Bu durum “*Osmanlılık*” fikrinin iflas etmesine ve Müslümanlar arasında “*İslamcılık*” fikrinin gelişmesine sebep olmuştur.

TANZİMAT FERMANI'NA TEPKİLER

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde geniş bir yankı uyandırmıştır. Ferman'ın ilan edilmesinde rol alan bürokrat grup, “Bab-ı âli diktatörleri” olarak nitelendirilmişlerdir (Ortaylı, 2000, s. 89). Tanzimatçılar, fermanın ilanı ile Müslüman halktan büyük bir tepki alacaklarının bilincinde olmalı. Nitekim Tanzimat'ın mimarlarından Mustafa Reşit Paşa'nın “*akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur*” dediği ve fermanın ilan edileceği günün sabahında evinden ayrılırken hane halkıyla helalleştiği rivayet edilmektedir (Timur, 1996, s. 87).

Özellikle Müslüman teb'a, gayrimüslimlere tanınan haklardan pek hoşnut olmamıştır (Ata, 2014, s. 170). Tanzimatçılar, şeriata ve kanunlara aykırı davrandıkları gerekçesiyle eleştiriye tabi tutulmuşlardır (Karabulut, 2010, s. 129). Başta ilim adamları ve ayanlar olmak üzere bazı üst düzey devlet görevlilerinin

Müslüman halkı gayrimüslimler aleyhine tahrik ettiği görülmüştür (İnalçık, 1964, s. 624). Müslüman ahaliye göre Ferman ile birlikte Müslüman ve gayrimüslimler eşit tutulmuş, bu durum ise şeriatın çiğnenmesi ve Kur'an hükümlerine aykırılık olarak değerlendirilmiştir (Engelhardt, 2017, s. 52). Oysaki Ferman'ın giriş kısmında Devletin son yüz elli yıllık kötü gidişatının “*şer'i şerif*”e muhalif davranılmasına bağlanmıştır. Devletin içinde bulunduğu sancılı süreçten kurtulmasının da yine eskisi gibi şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınmakla gerçekleşebileceği ifade edilmiştir (Kaynar, 2010, s. 176-177).

Osmanlı aydın ve bürokrat kesiminin önemli bir kısmı yapılan yenilikleri desteklemiş olsa da Batı kültürünün Osmanlı İmparatorluğuna taşınmasına karşı halkın şiddetli tepkisine sebep olmuştur (Mardin, 1985, C. 1, s. 46). Mutaassıp çevreler bu yeni düzenlemelerin bir “*Frenk Düzeni*” olduğu propagandasını yaymaktan geri durmamışlardır (Eryılmaz, 2017, s. 132). Ferman'ın ilanından önce, Avrupalı devletlerin her fırsatta Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ettikleri ve hükümetin azınlıklarla ilgili yeni düzenlemelerin yapılması için baskı kurdukları dikkate alındığında, toplumda böyle bir algının oluşması ve yapılan propagandaların taraftar bulması olağan bir durum olarak görülebilir. Muhafazakâr çevreler, Tanzimat'ı sadece siyasi açıdan eleştirmemiş aynı zamanda Batılılaşma ile birlikte ahlaki yozlaşmanın da toplumda yaygınlaştığını iddia etmişlerdir (Mardin, 2016, s. 74).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman teb'a arasında Ferman'a karşı bir propaganda yapılmasına karşılık; Avrupa'da ferman büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. İngiliz ve Fransız gazeteleri Tanzimat hareketini “*Türkiye'nin muasır medeniyet yoluna giriş*” olarak nitelendirmişlerdir (Kaynar, 2010, s. 186). Halil İnalçık, Tanzimat Döneminin canlı tanıklarından Amerikalı misyoner ve Robert Koleji'nin kurucularından Cyrus Hamlin'in izlenimlerini şöyle nakletmektedir:

Hatt'ın ilanı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı Müslümanlar, Hattı lanetle anıyorlardı. Şeriatın çiğnendiğini, Müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini iddia ediyorlardı. Hristiyan tebaa ise Hatt'a yeni bir çağın başlangıcı gözüyle baktılar. Hatt'ın ilanı, İngiliz siyasetinin bir zaferi idi. Hatt'ın gerçek değerini, halk arasında yarattığı etkide aramalıdır... bu esaslar bütün imparatorluğa yayıldı. Gülhane Hattı hükümetin asıl gayesi ve kanuna göre erişilecek maksatlar hakkında halka yapılmış ilk hitap idi... Gülhane Hattı reayaya, hakları için mücadele etmek cesaretini

verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu...
Ulemanın sivil sahada otoritesini azalttı... ve artık geri dönülmesi
imkânsız bir cereyan meydana getirdi (İnalçık, 1964, s. 624).

Tanzimat'a karşı ortaya çıkan tepkiler, Batı'nın çoğu zaman kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'ni kullandığı ve onu sömürgeleştirmeye çalıştığı algısının doğmuş olmasına bağlanabilir (Mardin, 2015, s. 13). Ortaya çıkan bu tepkilerin şüphesiz haklı gerekçeleri bulunmaktadır; Osmanlı Devleti'nin 1838 tarihinden itibaren imzaladığı iktisadi antlaşmalarla devletin menfaatlerini koruyamadığı ve adeta Avrupalıların bir iç pazarı haline geldiği görülmektedir (Findley, 1985, C. 1, s. 261). Bu durum Batı'nın Osmanlı politikasında sömürgeci bir anlayışı benimsediğini göstermektedir.

Sonuç

Tanzimat'ın uygulanmasına ilişkin değerlendirmeler üç temel başlık altında toplanabilir. Birinci yaklaşıma göre Tanzimat, siyasi, hukuki ve yönetim alanlarında modern bir yapının tesis edildiği, bu yapının da anayasal sistem ve laikleşmeye kaynaklık ettiği bir dönemi ifade etmektedir. İkinci bir yaklaşıma göre Tanzimat dönemi, Osmanlı Devletinin bir sömürge ya da yarı sömürge haline getirildiği bir dönem anlamına gelmektedir. Onlara göre Tanzimatçılar, Avrupa'nın güdümünde olan ve onların isteklerinin yerine getirilmesi için çalışan bir hain zümredir. Üçüncü yaklaşıma göre ise Tanzimat'la birlikte Batı körü körüne taklit edilmiş, Batı'ya teslim olunmuş ve bu durum da imparatorluğun çözülmesine, zaaf ve sıkıntılara düşmesine sebep olmuştur. Ancak, hangi pencereden bakılırsa bakılsın, Tanzimat Fermanı'yla yapılan düzenlemelerin, bugünkü Türkiye'nin oluşumunda önemli bir etkiye sahip olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Tanzimat Fermanı, azınlıklar/gayrimüslimler arasında birlik ve kaynaşmaya sebep olurken; Müslümanlar arasında bölünme ve çatışmaya sebep olmuştur. Her iki durum da Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına, ortaya çıkan bu yeni sorunların çözümü için devletin ilave düzenlemeler yapmak zorunda kalmasına neden olmuştur.

Tanzimat fermanı birçok alanda yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir. Ancak Fermanın en önemli özelliği padişahın mutlak iktidarını sınırlandırarak keyfi uygulamaların kısmen de olsa önüne geçmesidir. Tanzimat ile birlikte alınan kararların ve yapılan uygulamaların yeterli olmadığı hatta birçok alanda başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Bu başarısızlığın birçok sebebi olmakla birlikte en önemlisinin devletin reaya ile büyük toprak sahipleri, feodal yapılar ve ayanlar arasında sıkışıp kalmasıdır. Nitekim birinin lehine olan düzenleme, ötekini

aleyhine şeklinde tezahür etmekteydi. Bu durum taraflardan birinin devlete karşı isyanına sebep olmakta idi. Bütün eksiklik ve yetersizliklerine rağmen Tanzimat hareketinin Osmanlı Devleti'ni demokratikleşmeye, uygarlığa ve hürriyete yaklaştıran bir teşebbüs olduğunu söylemek vicdani bir sorumluluktur. Netice itibariyle Tanzimat hareketi, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanında ve Cumhuriyet'e geçişte önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Akça, G. ve Hülür H. (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 235-269.
- Aktel, M. (1998). Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 177-184.
- Akşin, S. (1994). 1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 5-12). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aslan, T. (2010). Tanzimat Fermanı'na Dair Bazı Düşünceler. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 197-217.
- Ata, R. (2014). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. *Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 159-192.
- Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilsel, C. (1940). Tanzimat'ın Harici Siyaseti. *Tanzimat (C. 2)*. İstanbul: Maarif Matbaası,
- Çadırcı, M. (1994). Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1860-1856). *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 97-104). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çadırcı, M. (1988). Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim. *Bellekten*, 52(203), 601-626.
- Çağatay, N. (1994). Tanzimat ve Türk Eğitimi. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 53-64). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dönmez A. (2016). Reform Karşıtları ve Mustafa Reşit Paşa: Tanzimat Fermanı'nın Bedeli. *Turkish Studies*, 11(6), 17-30.

- Dönmez, A. (2011). Mustafa Reşit Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6, 1-20.
- Engelhardt, E. (2017). *Türkiye ve Tanzimat – Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı*. (A. Reşad, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Findley, V. C. (1985). 19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme. (A. Günlük, Çev.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (C. 1, s. 259-262). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Finkel, C. (2007). *Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı (1900-1923)*. (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul Timaş Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1967), Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri. *Bellekten*, 31(121), 93-111.
- Gündüz, A. (2010). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devlet Hayatında Rol Oynayan Üç Büyük Devlet Adamı: Mustafa Reşit Ali ve Fuat Paşalar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 93(185), 65-93.
- Gümüş, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları, *Tarih Okulu*, 14, 163-200.
- İnalcık, H. (1964). *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*. *Bellekten*, 28(112), 623-690.
- İnalcık, H. (2018). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (2016). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 19-43). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Karabulut, M. (2010). Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 94(187), 125-138.
- Karal, E. Z. (1964). Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda Batının Etkisi. *Bellekten*, 28(112), 581-601.
- Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1985). Osmanlı Batılılaşması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, 147-152). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Karlangıç, O. (2017). Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Tanzimat Dönemi Devlet Ricali. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3, 266-239.
- Koçak, B. ve Sancaktutan E. (2021). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Yenilikleri: Tanzimat Fermanı Sonrası Yeni Kurumlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(3), 1936-1948.
- Kodaman, B. (1985). Mustafa Reşit Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 71-75). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, C. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 13-23). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat ve Aydınlar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 46-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türk Modernleşmesi*. Makaleler 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 45-86). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Mumcu, A. (1994). Hukukçu Gözüyle Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, 13-14 Mart 1985 (Bildiriler)* içinde (s. 39-47). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ongunsu, A. H. (1940). Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış. *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 231-244). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Ortaylı, İ. (2016). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (s. 89-111). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Özdemir, Y., Çiydem, E. ve Aktaş, E. (2014). Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(1), 321-338.
- Sencer, M. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(3), 46-71.
- Tanör, B. (1985). Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 10-26). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1985). Osmanlı ve “Batılılaşma”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 1, s. 139-146). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (1996). *Osmanlı Çalışmaları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişimleri*. İstanbul: İ.F.A.V. Yayınları.
- Ubucini, M. A. (1998). *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*. (C. Aydın, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ulu, G. (2022). Tanzimat Dönemi Hukukta Modernleşme. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(1), 235-265.
- Yıldırım, Z. (2018). Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(25), 534-548.
- Zürcher, E. J. (1993). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Summary

The modernization movements in Europe and the modernization movements in the Ottoman Empire were not simultaneous. Europeans experienced a great change in the intellectual and intellectual field with the Renaissance and reform movements in the 15th-16th centuries. With the industrial revolution in Europe, serious progress was made in the financial and social spheres. In the same period, the Ottoman Empire was not affected much by these changes in Europe and did not need a reform since it was still a mighty state. However, the fact that the state started to lose territory led the state to search for financial and military reforms. Especially the ideas of some bureaucrats in the Sublime Porte on modernization accelerated the pace of Ottoman modernization.

It would not be a correct assessment to say that a comprehensive concept such as modernization covers only certain fields. As a matter of fact, the Ottoman modernization movement, which started in the military and financial fields, later spread to many fields such as politics, social, education, art and literature. The Tanzimat Edict was also the source of the reform activities, changes and transformations that followed its proclamation.

Important principles were emphasized both in the preamble of the Tanzimat Edict and in the principles of reforms. Two main elements stand out in the edict: individual rights and the basic principles of the new administrative system. In individual rights and freedoms, security of life and property were guaranteed and it was emphasized that no one could be punished unjustly. It is committed that justice will be established, especially in taxation and military service, and that everyone will be considered equal before the law regardless of their beliefs

and nationality. The principles of the new administration would be based on an understanding of the rule of law and would be free from the arbitrary practices of the sultan.

With the Tanzimat, important developments took place in Turkish politics and intellectual life. In particular, the lifting of the restrictions on the press allowed different ideas to express themselves with a louder voice and led to the emergence of different currents of thought. In addition to different currents of thought, concepts such as nation/nationality, homeland, constitutionalism, republic and East-West became the subject of debate, which in turn affected political developments. Although there are positive aspects of these developments, it can be said that these concepts also brought about conflicts of opinion, opposition and polarization in society.

Although the Tanzimat period brought about different regulations in many areas, it can be said that the most radical change was realized in the political institution. It can be claimed that the establishment of parliaments enabled the state to move from absolute monarchy to "constitutional monarchy". This can also be considered as a preliminary preparation for a constitutional government.

With the Tanzimat Edict, it is seen that a significant progress was made in the legal field. Considering the fact that the security of life and property, which are extremely important for a human being, was guaranteed and the procedures and principles regarding the trial, it can be said that there was a progress in the legal field. It can be claimed that these developments were the source of the development of modern law in the Ottoman Empire and the legal revolutions realized in the Republican period.

During the Tanzimat period, the main goal was to reach the intellectual and social level of Western Europe. However, the West owed its *acquis* to Ancient Greek, Latin and Christian culture. Therefore, it would be a strategic mistake to expect the people living in the Ottoman geography and raised in Turkish and Islamic culture to suddenly integrate with the West and blindly imitate it. In the final analysis, we are talking about two different civilizations and two ongoing civilizations as alternatives and competitors of each other. The failure of the Tanzimat should be sought here as well as in administrative practices. The failure of the Tanzimat cannot be considered independently of the clash of ideas and interests between the Modernist and Westernist cadres and the Status Quoists and Conservatives. The fact that a significant part of the regulations introduced with the Tanzimat did not correspond to social realities and that the "model" of modernization had an ideological character led to radical criticism and the regulations were not adopted by the society. The failure of the Tanzimat can be attributed to the fact that the regulations lacked institutional and mass support. The departure of Mustafa Reşit Pasha, Ali and Fuad Pasha, known as the pioneers of the Tanzimat, from the political arena caused the state to return to its former absolutist structure.

Although the Tanzimat was proclaimed in order to solve the problems that emerged in the Ottoman society and to restore the unity that had been disrupted, the desired result could not be achieved. The arrangements made were not satisfactory for the Muslims, while the non-Muslims, with the political, economic and religious rights they gradually gained, approached the consciousness of being a "nation" and after a while, they started separatist movements. This situation led to the bankruptcy of the idea of "Ottomanism" and the development of the idea of "Islamism" among Muslims.

Evaluations on the implementation of the Tanzimat can be categorized under three main headings. According to the first approach, Tanzimat refers to a period in which a modern structure was established in the political, legal and administrative fields, and this structure was the source of the constitutional system and secularization. According to a second approach, the Tanzimat period means a period in which the Ottoman State was turned into a colony or a semi-colony. According to them, the Tanzimatists were a traitorous group of people who were under the guidance of Europe and worked to fulfill their wishes. According to the third approach, with the Tanzimat, the West was blindly imitated and surrendered to the West, which led to the dissolution of the empire and its weaknesses and troubles. However, whichever way one looks at it, it does not change the fact that the regulations made with the Tanzimat Edict had a significant impact on the formation of today's Turkey.